

Deliberative Democracy in the Processes of Interaction between Civil Society and the State in Ukraine and the World

UDC: 323.01

DOI: <https://doi.org/10.15421/172397>**Kovalevska Daria**Ph.D. Student, <https://orcid.org/0000-0002-7989-5307>, darialevchenko12@gmail.com*Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)*

Abstract

The relevance of the article stems from the need for a deeper understanding of the role of deliberative democracy in the modern political environment in the context of interaction between civil society and the state, especially in Ukraine, where the need for effective communication is becoming particularly relevant against the backdrop of global political changes.

The purpose of the article is to define the essence and potential of deliberative democracy in the context of its impact on the interaction between civil society and the state, with a special focus on Ukraine and the global context. The article aims to explore how deliberative democracy can affect political processes and civic participation.

The results of this article are an understanding of the role and opportunities that deliberative democracy offers in strengthening cooperation between civil society and the state. This article focuses on the meaning and role of deliberative democracy in contemporary democratic processes, with a particular emphasis on the situation in Ukraine and its international context. The author explores how deliberative democracy, which includes in-depth public debate and dialogue between citizens and the state, can contribute to strengthening the legitimacy of legislation and democratic institutions both in Ukraine and internationally. The article analyses the practical aspects of implementing this approach and possible obstacles to the implementation of this concept. Particular attention is paid to the need for dialogue between citizens and the state, as well as the role of this dialogue in strengthening democracy.

Conclusions. The author notes that deliberative democracy can significantly improve the interaction between the state and civil society, promoting greater citizen participation in the political process. The article emphasises the need for further research and development of strategies for integrating deliberative methods into political systems, as well as the need for global cooperation to strengthen democratic processes, both in Ukraine and internationally.

Keywords: civil society, deliberative democracy, state, public participation, participation, public debate, human rights

Деліберативна демократія у процесах взаємодії громадянського суспільства і держави в Україні та світі

Ковалевська Дар'я*Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)*

Анотація

Актуальність статті обумовлена необхідністю глибшого розуміння ролі деліберативної демократії у сучасному політичному середовищі в контексті взаємодії громадянського суспільства та держави, особливо це стосується України, де потреба в ефективній комунікації набуває особливої актуальності на тлі глобальних політичних змін.

Метою статті є визначення сутності та потенціалу деліберативної демократії в контексті її впливу на взаємодію громадянського суспільства та держави, з особливим акцентом на Україну та глобальний контекст. Стаття має на меті дослідити, як деліберативна демократія може вплинути на політичні процеси та громадську участь.

Результатами даної статті є уявлення про роль та можливості, які надає деліберативна демократія у зміцненні співпраці між громадянським суспільством та державою. Ця стаття зосереджена на значенні та ролі деліберативної демократії в сучасних демократичних процесах, з особливим акцентом на ситуацію в Україні та її міжнародному контексті. Авторка досліджує, як деліберативна демократія, яка включає глибокі публічні обговорення та діалог між громадянами й державою, може сприяти зміцненню легітимності законодавства та демократичних інститутів як в Україні, так і на міжнародному рівні. Стаття охоплює аналіз практичних аспектів впровадження цього підходу та можливих перешкод у реалізації даної концепції. Особлива увага приділяється потребі діалогу між громадянами та державою, а також ролі цього діалогу у зміцненні демократії.

Висновки. Авторка зазначає, що деліберативна демократія може значно покращити взаємодію між державою та громадянським суспільством, сприяючи активнішій участі громадян у політичному процесі. Стаття підкреслює необхідність подальшого дослідження та розробки стратегій для інтеграції деліберативних методів у політичні системи, а також необхідність глобального співробітництва для підсилення демократичних процесів, як в Україні, так і на міжнародному рівні.

Ключові слова: громадянське суспільство, деліберативна демократія, держава, громадська участь, партисипація, громадські обговорення, права людини

Стаття надійшла / Article arrived: 25.09.2023

Схвалено до друку / Accepted: 31.10.2023

Вступ.

У сучасних реаліях, важливим елементом будь-якого демократичного процесу є не просто виборча система, а глибока деліберативна практика. Але дивно, що наукова спадщина залишається віддаленою від ретельного розгляду тих історичних рамок і обставин, в яких зародилися поняття «деліберация» та «деліберативна демократія». Спільна точка зору серед дослідників до сьогодні не досягнута стосовно їхнього виникнення й використання.

В контрасті до традиційного демократичного процесу, де центральним стоїть голосування (електоральна демократія), прихильники деліберативної демократії стверджують, що справжня легітимність законодавства виникає лише через публічне обговорення, відкритість до інших думок, готовність коригувати свої погляди за наявності «кращих аргументів». Вони вбачають у деліберативній демократії публічний діалог між державними установами та громадянами, цивільним суспільством та владою у процесі формування найважливіших шляхів розвитку суспільства.

Актуальність статті полягає у тому, що Україна та світ стикаються з постійними викликами в політичній сфері, вимагаючи нові підходи до взаємодії між громадянським суспільством та державою. У контексті таких трансформацій важливо розглянути роль та можливості, які пропонує деліберативна демократія.

Метою статті є визначення сутності та потенціалу деліберативної демократії в контексті її впливу на взаємодію громадянського суспільства та держави, з особливим акцентом на Україну та глобальний контекст. Стаття має на меті дослідити, як деліберативна демократія може вплинути на політичні процеси та громадську участь.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

Дослідженням деліберативної демократії, громадянського суспільства та держави займалися широке коло вчених та дослідників. Дж.-М. Бессет одним із перших розглянув питання участі громадянського суспільства в обговореннях політичних процесах, а також особливості деліберативних механізмів у житті держави. Загалом, професор Дж.-М. Бессет вважається автором терміну «деліберативна демократія» (Bessette, 1980). Дослідниці К. Хваліш та І. Чеснулайтите останні роки займаються питанням громадської участі у публічних обговореннях, а також регулярно готують аналітичні матеріали у відповідності до залученості громадян у державні процеси (Chwalisz, & Česnulaitytė, 2020). Автори К. Рос та Т. Бюргер відомі своєю працею «Face to face(book): Social media, political campaigning and the unbearable lightness of being there», у якій розглядається вплив соціальних мереж на хід політичних подій. Зокрема, дослідники пишуть про Facebook і Twitter та їх вплив на те, як політики

залучають громадськість у виборчі кампанії (Ross, & Bürger, 2014). Е. Вільямсон та Дж. Баррат приділяють значну увагу деліберативній демократії у контексті глобалізації та інформатизації суспільства, а також належать до провідних авторів, які досліджували різні аспекти деліберативної демократії та її ролі у житті громадянського суспільства та держави (Williamson, & Barrat, 2022).

Помітну роль у вітчизняних дослідженнях з цієї проблематики відіграли В. Цвих у питаннях громадянського суспільства, його ролі у житті держави та концепції деліберативної демократії (Цвих, 2017), А. Ковальов ґрунтовно дослідив деліберативну демократію у працях Дж. Фішкіна (Ковальов, 2018), В. Медведська звернула значну увагу до процесів деліберативної демократії в умовах діджиталізації, зважаючи на виклики суспільства, зокрема Пандемію COVID-19 (Медведська, 2021) та інші. Вони зробили важливий внесок у розвиток розуміння деліберативної демократії в українському контексті та її можливостей у взаємодії із державними структурами та громадянським суспільством.

Перегляд наявних досліджень вказує на постійний інтерес до питання впливу деліберативної демократії на взаємодію громадянського суспільства та держави як в контексті України, так і в цілому. Деякі публікації вже акцентували увагу на перевагах деліберативного процесу у розв'язанні соціальних проблем та зміцненні легітимності прийнятих рішень, проте, багато робіт залишають відкритим питання щодо практичних аспектів впровадження цього підходу в контексті конкретних політичних умов.

Результати дослідження.

Термін «деліберативна демократія» належить політологу Дж.-М. Бессету, який вперше запропонував його у 1980 році у книзі «Деліберативна демократія: Принцип більшості в республіканському уряді» (Bessette, 1980).

Модель деліберативної демократії комбінує елементи представництва, прямої участі та демократії. Вона означає інституціоналізований діалог між владою та громадянами, раціональний дискурс, обговорення, переконання та компроміси у безпартійному форматі.

Ця модель ґрунтується на вірі в те, що кожна людина може стати активним громадянином, готовим до компромісу та навіть здатним відмовитись від своїх уподобань заради досягнення загальної згоди. Демократія сама по собі є одним з наріжних каменів миру в Європі, а її зміцнення є фактором стабільності, разом з верховенством права та правами людини. У рамках демократичної системи деліберативна демократія є частиною спільної спадщини й добре зарекомендувала себе як основа для участі громадян у суспільному житті на національному, регіональному та місцевому рівнях.

Обговорення, форма участі, є однією з низки заходів, доступних для політиків і законодавців, які хочуть почути голоси громадян, і є способом надання повноважень голосам, які інакше не були б почуті. Саме це дозволяє громадянам розробити конкретні рекомендації щодо того, що повинні робити органи влади на всіх рівнях. Це означає, що для того, щоб бути ефективною, де б вона не використовувалася, дорадча демократія повинна узгоджуватися і тісно інтегруватися з політичним циклом, а державні органи повинні по-справжньому пристосовуватися до неї. Деліберативні методи не замінюють чинні демократичні норми і практики, однак, за умови правильного використання, вони можуть їх посилити та поглибити (Ковальов, 2018).

Прихильники деліберативної демократії стверджують, що вона може надати можливість відкрити демократичний процес для більшого залучення громадян, що сприятиме покращенню результатів політики і законодавства, а також підвищенню довіри до демократичного процесу. Для того, щоб деліберативна демократія могла забезпечити такі переваги, важливо дотримуватися низки важливих принципів і стандартів.

Деліберативні ініціативи самі по собі не є досконалими рішеннями. Потрібні керівні принципи, які допоможуть особам, що формують політику та приймають рішення, а також фахівцям-практикам у використанні цих нових практик. Для громадян деліберативні ініціативи є навчальним досвідом, і їх розробка повинна відображати не лише належний вступний курс, але й простір та достатній час для навчання, що ґрунтується на якісній громадянській освіті. Підбір кадрів має гарантувати, що голоси меншин будуть присутні, їх вислухають і поважатимуть (Ross, & Bürger, 2014).

Коротше кажучи, там, де використовуються деліберативні методи, важливо, щоб вони були належним чином забезпечені ресурсами і сплановані. Вони повинні бути прозорими, контрольованими та підзвітними, щоб гарантувати, що відбір учасників є належним, докази не є упередженими, а результати не є продиктованими або заздалегідь визначеними. Важливо також забезпечити зворотній зв'язок щодо того, які дії були здійснені в результаті виконання рекомендацій.

Якщо все зроблено правильно, ініціативи деліберативної демократії можуть бути сумісними з належним демократичним врядуванням і можуть запропонувати інструмент для того, щоб зробити результати політики більш чутливими до потреб і занепокоєнь людей і громад, а також сприяти зміцненню довіри до державних дій. Для того, щоб ця сфера розвивалася і ставала зрілою, необхідні відповідні рекомендації, а також визначення стандартів.

Європейський комітет з питань демократії та врядування виклав ряд рекомендацій для реалізації

потенціалу деліберативної демократії у світі. Роль і призначення дорадчої демократії, а також те, як вона може функціонувати в рамках представницької демократії, мають бути краще сформульовані і зрозумілі. Рада Європи та держави-члени можуть взяти на себе провідну роль у цьому питанні. Існує потреба в стандартах для підтримки тих, хто бажає використовувати деліберативну демократію. Деліберативні ініціативи, де вони використовуються, повинні відповідати ключовим атрибутам, щоб вважатися надійними і, таким чином, уникати потенційно шкідливого або контрпродуктивного впливу на демократію. Важливо і надалі розвивати передовий досвід, визнаючи різноманітність демократичних культур і процесів у державах-членах. Не існує універсального сценарію для ведення деліберативного процесу, і для зміцнення демократичного сектору слід створювати можливості для інновацій та навчання (Williamson, & Barrat, 2022).

Деліберативна демократія не є новою концепцією. Як і сама демократія, вона бере свій початок у Стародавній Греції, і з тих пір обидва поняття значно еволюціонували. Прикладами деліберативної демократії у 20-му столітті є «Громадянські журі» у США та Німеччині, що проводилися у 1970-х роках, або «розмови про консенсус» у Данії у 1980-х роках. Перші громадянські збори відбулися в Канаді в 2004 році за моделлю, відомою як «міні-публіки». За останнє десятиліття дорадча демократія набула все більшої популярності, і кілька держав-членів експериментують з деліберативними процесами (Chwalisz, & Česnulaitytė, 2020).

Деліберативна демократія – це форма демократії участі, де в центрі процесу знаходиться пряме громадянське обговорення. Вона не заперечує і не підриває демократичні норми, а навпаки, пропонує потенціал для розбудови і зміцнення представницької демократії та надає можливість покращити результати політики (Медведська, 2021).

Деліберативні методи знаходяться на активному кінці континууму, де громадянська участь знаходиться в центрі політичного процесу, а голоси громадян роблять безпосередній внесок і є почутими. Вибір партисипативного або деліберативного методу не є «або-або»: ці методи часто доповнюють один одного і використовуються разом, або послідовно – наприклад, петиція призводить до створення зборів громадян – або навпаки, або паралельно.

У дослідженні «Картографування деліберативної демократії в державах-членах Ради Європи» зазначається, що державні органи, які бажають глибше взаємодіяти з громадянами за допомогою деліберативних ініціатив, повинні зробити це:

1. Дослідити, де деліберативні ініціативи можуть бути найбільш ефективними.
2. Дослідити, який деліберативний метод

пропонує найбільший потенціал для інформування найбільший потенціал для інформування політичного процесу.

3. Визнати, що слушні ідеї можуть надходити від уряду, неурядових організацій та неформальних груп громадян, тому важливо мати процеси, які дозволять почути голоси всіх цих груп (Williamson, & Barrat, 2022).

Прихильники деліберативної демократії часто стверджують, що вона пропонує спосіб покращити результати політики та зміцнити довіру громадськості до демократичних процесів. Хоча важко виміряти зростання довіри, легше виміряти ефект партисипативної та дорадчої демократії з точки зору її впливу на політику. Проект «Цифрові діалоги» Гансардського товариства/Міністерства юстиції Великої Британії 2008 року продемонстрував, що участь може бути корисною для обох сторін, і показав, чому існує потреба в більш тривалих громадських обговореннях з урядом. Очевидно, що вплив та ефективність ініціатив, що передбачають участь і обговорення, безпосередньо пов'язані з їхнім часом у політичному циклі, тим, наскільки ефективно вони поєднуються з політичним процесом, методами, що використовуються, і ставленням тих, хто контролює цей процес (UK Parliament, 2008).

На шляху до «ефективного залучення» також стоять значні бар'єри з обох сторін. З боку уряду вони включають відсутність «купівлі» принципів справжнього залучення та культуру, яка за своєю суттю є несприйнятливою до ризику або сприймає взаємодію з громадськістю, яка не є експертом, як високий ризик. Для громадськості це насамперед питання доступності, обізнаності та довіри. В рамках ефективних деліберативних ініціатив багаторівневі урядові суб'єкти підтримують групи громадян, які вносять пропозиції щодо складних політичних сфер, і ці результати враховуються в політичному процесі.

Існує чотири універсальні причини для залучення дорадчих органів:

1. Випадкові ініціативи, які формально не є частиною політичного процесу, тим не менш, спрямовані на покращення, інформування та доповнення процесу, за допомогою якого голос громадян залучається до процесу прийняття рішень.

2. Зробити процес більш формалізованим, партисипативні та деліберативні процеси конкретизуються в чинних демократичних рамках, щоб покращити результати політики та розширити участь.

3. Деліберативні ініціативи неявно присутні в переосмислених демократичних рамках. Це може, наприклад, включати передбачене Конституцією використання зборів громадян в рамках попередньої перевірки законопроектів або як доповнення до парламентських розслідувань.

4. Деліберативні ініціативи створюються третіми сторонами як спроба маніпулювання

громадською думкою або результатами політики під «фальшивим прапором». Доказів того, що це відбувається, немає, але лише тому, що такі процеси наразі мають обмежений вплив. Якщо вони стануть більш усталеними і потенційно більш потужними в рамках політичного процесу, то в кінцевому підсумку деліберативні процеси та їхні результати можуть стати об'єктом корупції або маніпуляцій (Williamson, & Barrat, 2022).

Ключовим фактором у виборі деліберативних методів є те, що вони надають найбільшу можливість почути і навчитися у широкій репрезентативній групі, яка здатна заглибитися в тему і запропонувати найкращий метод для формування політики. Однак, як видається, легше інтегрувати деліберативні ініціативи в демократичну систему, де участь громадян і роль громадянського суспільства чітко визначені. У ситуаціях, де демократія є більш слабкою або крихкою, де культура участі є менш розвинутою, для успішного впровадження деліберативних ініціатив можуть знадобитися додаткові ресурси, підтримка та контроль. Зі збільшенням використання деліберативних процесів – а разом з цим і потенційного впливу на політику – прозорість і підзвітність стають критично важливими факторами, що гарантують, що процесами не будуть маніпулювати, підривати або корумпувати (Медведська, 2021).

Деліберативна демократія вимагає нових навичок, які не часто зустрічаються в державному секторі, наприклад, для залучення учасників і фасилітації, а також культурних змін, щоб цінувати процес і те, що він виробляє. Якщо всього цього вдасться досягти, то, як стверджує ОЕСР, деліберативні ініціативи можуть «стати регулярною частиною демократичного врядування», оскільки вони:

1. Дозволяють особам, які приймають державні рішення, краще приймати більш складні рішення, а також рішення з довгостроковими наслідками.

2. Підвищують довіру громадськості: регулярні громадські обговорення дають людям та особам, які приймають рішення, можливість побудувати взаємну довіру.

3. Забезпечують економію від масштабу, як з точки зору витрат, так і з точки зору процесу.

4. Посилюють демократичну придатність суспільства.

Це достойні цілі, хоча потрібно більше доказів на їхню підтримку. Хоча кількість деліберативних ініціатив зростає і вони стають все більш популярними, вони не приносять користі, якщо вони не пов'язані безпосередньо з політикою або законодавчим процесом, який вони обіцяють інформувати. Необхідно приділяти більше уваги тому, як поєднати деліберативні ініціативи з процесом вироблення політики. Це важливо, оскільки деліберативні ініціативи без чіткого механізму подальших дій не залучатимуть громадян і, в довгостроковій

перспективі, можуть підірвати і без того крихку довіру до демократії (Organisation for Economic Co-operation and Development, 2021).

З початком масштабного військового вторгнення в Україну, ключовими завданнями як для уряду, так і для суспільства стало виживання. Поступове звільнення територій збройними силами України дозволило підняти рівень безпеки і сприяло зростанню інтересу до обговорення більш широкого спектру соціально важливих питань. Це особливо відчувається у країнах, що переживають військові конфлікти, де виникає необхідність перегляду і можливих змін до Конституції після війни. У громадському і експертному колах вже розпочато обговорення цих питань. Крім того, у контексті продовження війни, іншим важливим питанням, що виходить на передній план, є розробка стратегії повоєнної відбудови України, над якою український уряд працює спільно з міжнародними організаціями.

Щоб вирішити цю проблему, деліберативні та партисипативні процеси, де вони використовуються, повинні бути офіційно вбудовані в політичні системи, щоб результати резонували з політиками і були зобов'язання реагувати на них. Важливо також забезпечити нагляд і контроль після того, як учасники деліберативних процесів представили свої висновки, таким чином контролюючи реакцію уряду та інших осіб. Для того, щоб запропонувати політичні рішення, рівень втручання має бути відповідним. Проблема полягає в тому, що деліберативні ініціативи часто стосуються широких суспільних проблем, таких як зміна клімату. У таких випадках вони повинні бути здатними розглядати системні зміни на макрорівні, а також більш мікрополітичні деталі (Цвих, 2017).

Ефективне планування, чіткий дизайн і добре розроблені та узгоджені принципи можуть подолати виклики і бар'єри на шляху до обговорення. Хоча такі принципи можуть відрізнятися залежно від культури та обставин, результати вищезгаданого дослідження свідчать про те, що існує основний набір проектних характеристик, які можна очікувати від добре розробленої деліберативної ініціативи, що охоплює мандат, процедури та управління, набір учасників, фасилітацію та обговорення, комунікацію та залучення і, нарешті, відповідальність разом із постійним вдосконаленням.

Висновки.

Деліберативна демократія виступає ключовим елементом сучасного демократичного процесу у контексті політичних викликів та в результаті постійно змінюваних політичних реалій для ефективної взаємодії між громадянським

суспільством та державою. Ця модель демократії сприяє раціональному дискурсу, обговоренню та переконанню, забезпечуючи глибше залучення громадян у процес прийняття політичних рішень. Вона розглядається як своєрідна практика публічного діалогу, що включає відкритість до інших думок та готовність до компромісів. Ця модель зміцнює легітимність законодавства і відіграє важливу роль у взаємодії між громадянським суспільством та державою. Таким чином, деліберативна демократія може зміцнити демократичні процеси, забезпечуючи глибший діалог між державою та громадянським суспільством. Це включає розробку конкретних рекомендацій для органів влади на всіх рівнях, адже деліберативні ініціативи потребують чітких керівних принципів, ефективної інтеграції в політичний цикл, та поваги до голосів меншин. Проте, існує необхідність подальшого розвитку і впровадження деліберативної демократії, особливо в умовах різноманітності демократичних культур і процесів, що включає в себе інновації, навчання та розробку стандартів для ефективного залучення громадян у демократичні процеси.

У контексті України, це особливо актуально в умовах війни, а також у світлі політичних та соціальних викликів, з якими країна стикається. На міжнародному рівні деліберативна демократія виступає як спосіб залучення громадян до процесу прийняття рішень та зміцнення довіри до демократичних інститутів. Це особливо важливо в контексті глобалізації та зростання впливу цифрових технологій на політичні процеси. Європейські країни експериментують з деліберативними методами, зокрема в розрізі розробки стандартів і принципів, які б допомогли інтегрувати громадянське суспільство в політичний процес. Також важливою є підтримка навчання та розвитку навичок серед громадян і фахівців, які беруть участь у цих процесах. Для України це може означати створення нових платформ для громадського обговорення та вдосконалення чинних механізмів залучення громадян. На світовому рівні – деліберативні процеси можуть сприяти більшій інклюзивності та демократизації міжнародних відносин, зокрема через механізми міжнародного співробітництва та обміну досвідом.

У цілому, деліберативна демократія в Україні та світі має потенціал стати міцним інструментом для зміцнення демократії, підвищення прозорості та покращення якості політичного діалогу. Однак для цього необхідні зусилля з боку урядів, громадськості та міжнародних організацій з метою їх ефективної інтеграції в політичні системи та культуру.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Ковальов А. (2018). *Концепція деліберативної демократії Джеймса Фішкіна: теоретичний та практичний аспекти*. (Дис. канд. політ. наук). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ.

- Медведська, В. (2021). Специфіка становлення й розвитку віртуалізації деліберативного діалогу між громадянами та представниками органів державної влади. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. Львів: Видавничий дім «Гельветика», 36, 218-224.
- Офіс Ради Європи в Україні. (2022, 28 березня). Заява Європейського комітету з питань демократії та врядування (CDDG) про поточну агресію Російської Федерації проти України. Відновлено з <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/zaava-evropejs-kogito-z-pitan-demokratii-ta-vraduvanna-cddg-pro-potocnu-agresiu-rosijs-koi-federacii-proti-ukraini>
- Цвиг, В. (2017). Громадянська непокоря як вияв владного потенціалу громадянського суспільства. *Трибуна*. № 1-2, 20-24
- Besette, J. (1980). *Deliberative Democracy: The Majority Principle in Republican Government. How Democratic is the Constitution?* Washington, D.C., AEI Press.
- Chwalisz, C., & Česnulaitė, I. (2020). *What is a 'successful' representative deliberative process for public decision-making? Assessing the evidence. Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions. Catching the Deliberative Wave*. OECD Publishing, Paris. 80-115. Retrieved from https://read.oecd-ilibrary.org/governance/innovative-citizen-participation-and-new-democratic-institutions_339306da-en#page3
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2021). Eight Ways to Institutionalise Deliberative Democracy. *OECD Public Governance Policy Paper*. Retrieved from <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/4fcf1da5-en.pdf?expires=1699905576&id=id&accname=guest&checksum=C69308B65F78DEA41DDDADAF41297D50>
- Ross, K., & Bürger, T. (2014). Face-to-face (book): Social media, political campaigning and the unbearable lightness of being there. *Political Science*, 66 (1), 46-62. Retrieved from <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/0032318714534106>
- UK Parliament. (2008). Electronic Government: Departmental Coordination. Retrieved from <https://hansard.parliament.uk/commons/2008-02-29/debates/08022973000005/ElectronicGovernmentDepartmentalCoordination>
- Williamson, A., & Barrat, J. (2022). Mapping Deliberative Democracy in Council of Europe Member States. *Council of Europe, Strasbourg Cedex. France*. Retrieved from <https://rm.coe.int/-mapping-deliberate-democracy/1680a87f84>

REFERENCES

- Besette, J. (1980). *Deliberative Democracy: The Majority Principle in Republican Government. How Democratic is the Constitution?* Washington, D.C., AEI Press.
- Kovalev A. (2018). *James Fishkin's Concept of Deliberative Democracy: Theoretical and Practical Aspects*. Dissertation for Candidate of Political Sciences: Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv.
- Medvedska, V. (2021). Specifics of the formation and development of virtualisation of deliberative dialogue between citizens and representatives of public authorities. *Bulletin of Lviv University. Series of philosophical and political studies*. Lviv: Helvetica Publishing House, 36, 218-224.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2021). Eight Ways to Institutionalise Deliberative Democracy. *OECD Public Governance Policy Paper*. Retrieved from <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/4fcf1da5-en.pdf?expires=1699905576&id=id&accname=guest&checksum=C69308B65F78DEA41DDDADAF41297D50>
- Tsuykh, V. (2017). Civil disobedience as a manifestation of the power potential of civil society. *Trybuna*. №1-2, 20-24.
- UK Parliament. (2008, February). Electronic Government: Departmental Coordination. Retrieved from <https://hansard.parliament.uk/commons/2008-02-29/debates/08022973000005/ElectronicGovernmentDepartmentalCoordination>
- Ross, K., & Bürger, T. (2014). Face-to-face (book): Social media, political campaigning and the unbearable lightness of being there. *Political Science*, 66 (1), 46-62. Retrieved from <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/0032318714534106>
- Council of Europe Office in Ukraine. (2020). Statement on the Russian Federation's ongoing aggression against Ukraine. Retrieved from <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/zaava-evropejs-kogito-z-pitan-demokratii-ta-vraduvanna-cddg-pro-potocnu-agresiu-rosijs-koi-federacii-proti-ukraini>
- Chwalisz, C., & Česnulaitė, I. (2020). *What is a 'successful' representative deliberative process for public decision-making? Assessing the evidence. Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions. Catching the Deliberative Wave*. OECD Publishing, Paris, P. 80-115. Retrieved from https://read.oecd-ilibrary.org/governance/innovative-citizen-participation-and-new-democratic-institutions_339306da-en#page3
- Williamson, A., & Barrat, J. (2022). *Mapping Deliberative Democracy in Council of Europe Member States*. Council of Europe, Strasbourg Cedex. France. Retrieved from <https://rm.coe.int/-mapping-deliberate-democracy/1680a87f84>